

koje situacije zahtijevaju manje intuitivne odgovore ... Nažalost, isti živčani krugovi koji su dobri u praćenju nagrada ... mogu potpuno pogriješiti u posve nepredvidljivim situacijama (time što stvaraju obrazac)" (str. 71).

Kao što postoji niz situacija u kojima "nismo razmišljali" već postupali intuitivno (i pogriješili), tako postoje i suprotne situacije, kada nas je upravo razmišljanje dovelo do pogreške. Takve su situacije tipične za genije neke fizičke vještine, primjerice operne pjevačice, glumce ili sportaše, za situacije u kojima ljudi, umjesto da se prepuste "navici", tijekom izvođenja radnje počinju razmišljati o vlastitoj tehnici. "Za izvođača takvo razmišljanje može biti kobno" (str. 133). Dok je za slabog igrača dobro da razmišljanjem popravlja svoje pogreške, za dobrog je takva strategija porazna. Isto tako, za donošenje odluka manji izbor opcija često je bolji od većega. U takvim su situacijama emocije vrlo dobri vodiči. Kako bi objasnio zašto je to tako, Lehrer prikazuje istraživanja placebo efekta, koji nam govori o tome što se zbiva kada nas racionalni dio mozga (prefrontalni režanj) priprema za odluku: premda nam katkada zbog povišene razine očekivanja boli može biti "bolje" jer osjećamo manju bol, taj mehanizam dovodi do toga da zanemarujemo emocionalne reakcije i tada se svijest upleće u dobar sustav odlučivanja.

Za svaku neurološku spoznaju Leherer pruža niz primjera iz života. To čini snagu njegove knjige, ali i mogući nedostatak – za sve one koji traže jezgrovit prikaz naših spoznaja o neurologiji odlučivanja. (Pamtimo li bolje na primjerima? Ili "sistemskim prikazom"? – to vjerojatno ovisi o našem karakteru.) Ali za istraživače bihevioralne ekonomije možda je najpoučniji

dio Lehrerove knjige onaj kad je popriličan niz dobro istraženih "pristranosti" i heuristika (primjerice, povećanu sklonost rizicima kada već gubimo, iluziju obrasca, zanemarivanje regresije prema srednjoj vrijednosti, zanemarivanje prvobitnih vjerojatnosti i dr.) protumačio uz pomoć neurologije (točnije – biokemije) mozga, a takav prikaz do sada nije bio tipičan. Tople preporuke za čitanje (i prevođenje).

Darko Polšek

doi:10.5559/di.20.1.18

I VJERNICE I GRAĐANKE

Zilka Spahić-Šiljak, Rebeka Jadranka Anić (ur.)

TPO fondacija i CIPS-Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2009., 242 str.

Knjiga *I vjernice i građanke* nastala je u sklopu projekta Modifikacija društvenih i kulturnih obrazaca ponašanja muškaraca i žena u Bosni i Hercegovini, čiji je cilj promocija ženskih ljudskih prava, posebice članka 5. Konvencije o uklaňanju svih oblika diskriminacije žena i Rezolucije 1325 o ženama, miru i sigurnosti. Imajući na umu važnost religije i njezin utjecaj na definiranje modela rodniĝ odnosa, knjiga donosi pregled učenja katoličke, pravoslavne i islamske vjerske zajednice o ljudskim pravima žene, nastojeći otvoriti široko područje dijaloga i suradnje civilnoga i vjerskoga sektora na području promocije ženskih ljudskih prava. Knjiga obuhvaća četiri rada. Prvi donosi pregled pravnih instrumenata zaštite ženskih ljudskih prava, dok ostala tri nude pogled na ljudska prava žene iz perspektive triju navedenih vjerskih zajednica. Radovi se dijele u pet tematskih cjelina, u kojima se razmatraju: dostojanstvo osobe, modeli rodniĝ odnosa, rodni odnosi u obitelji, rodna perspektiva u društveno-političkom životu i mirotvorstvo.

Knjigu otvara rad *Rodna ravnopravnost – pravni okvir* Ivane Dračo i Jasmine Čaušević, koji donosi prikaz pravnih dokumenata i instrumenata zaštite ljudskih prava žena.

Prvo poglavlje rada *Povijesni razvoj ideje o ženskim ljudskim pravima* stavlja naglasak na nužnost uvođenja termina ženska ljudska prava u pravni diskurs, a s ciljem promicanja i zaštite ljudskih prava žena.

U drugom poglavlju autorice analiziraju međunarodne i bosanskohercegovačke dokumente koji se odnose na zaštitu ljudskih prava žena u braku i obitelji te obiteljsko nasilje, upozoravajući na Konvenciju o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena.

Treće poglavlje daje pregled međunarodnih i bosanskohercegovačkih pravnih dokumenata koji promiču javno i političko djelovanje žena i koji reguliraju pravo žena na obrazovanje. Na temelju analize ovih dokumenata zaključuje se kako je za ostvarivanje političkih prava žena i prava na obrazovanje nužno raditi na suzbijanju negativnih stereotipa o javno-političkom djelovanju žena i transformaciji tradicionalnih stavova o muškim i ženskim ulogama koji ženu zatvaraju u privatnu sferu, i to prije svega kroz obrazovno-odgojni sustav i medije.

Četvrto poglavlje bavi se Rezolucijom 1325 o ženama, miru i sigurnosti. Osim suvremenoga koncepta sigurnosti, koji težište premješta s državne sigurnosti na ljudsku sigurnost, autorice propitkuju i feministički koncept sigurnosti. Posebna je vrijednost poglavlja kritičko preispitivanje stereotipa o prirodnoj miroljubivosti žena te pregled primjera mirovnog aktivizma žena.

Drugi rad u knjizi djelo je Jadranke Rebeke Anić, a predstavlja osvrt na rodnu perspektivu kroz kršćansko-katoličku tradiciju.

Počevši temom o dostojanstvu žene, Anić konstatira kako ljudsko dostojanstvo nije dosljedno jednako priznavano ženama i muškarcima te prikazuje filozofsko-teološka polazišta koja su utjecala na katoličko određenje dostojanstva žene kroz povijest. Posebno ističe Aristotelov utjecaj na kršćansku teološku antropologiju žene, naglašavajući ulogu patrijarhalnih tumačenja biblijskih izvješća.

Anić donosi i kratak prikaz odnosa Crkve prema suvremenoj ideji ljudskih prava, s naglaskom na razdoblju nakon Drugoga vatikanskog sabora, u kojem Crkva promociju ljudskih prava postavlja kao središnji zahtjev Evanđelja. Najveći prigovor Katoličkoj crkvi upućuje se zbog njezina dvostrukog mjerila kada je riječ o ljudskim pravima žena. Naime, Crkva se zalaže za jednakost i poštivanje prava žena unutar države i društva, dok je unutarcrkveno uređenje tema koja ne bi trebala ulaziti u domenu javnih rasprava. Ovo dvostruko mjerilo Anić postavlja kao jednu od glavnih zapreka u postizanju svih prava koje žena treba i mora uživati.

Drugo poglavlje posvećeno je modelima rodni odnosa. Ti su modeli prikazani u sklopu teorija podređenosti, dopune, jednakosti i uzajamnosti. U XX. stoljeću teorija podređenosti, koja zastupa stav o manjoj vrijednosti žene, sve više ustupa mjesto teoriji dopune, koja na muškarca i ženu gleda kao na dva pola iste cjeline. Ipak, Anić upozorava kako se ove dvije teorije još uvijek isprepleću.

Nadalje, propitkujući stereotipnu podjelu muško-ženskih uloga, prisutnu u teoriji dopune, Anić ističe četvrtu točku Rezolucije 1464 Europske skupštine – u Europi nije prisutno ekstremno kršenje ženskih ljudskih prava, prisutni su suptilni oblici netolerancije i diskriminacije, koji opstaju zbog pomanjkanja spremnosti da se potpuno dovede u pitanje naslijeđena patrijarhalna kultura.

Rodni odnosi u braku i obitelji navezuju se na prethodni dio. Anić u sklopu ove teme raspravlja i o stavovima Katoličke crkve spram reproduktivnih prava žene i nasilja u obitelji. Kao glavnu zapreku uspostavi ravnopravnijih odnosa muškarca i žena u obitelji i braku autorica ističe dominaciju modela dopune, koji život žene ograničuje na obitelj i obnašanje roditeljske uloge te skreće pozornost na one crkvene dokumente koji promiču model uzajamnosti te kritiziraju obiteljske i bračne uloge utemeljene na spolnim stereotipima.

Kada je riječ o društveno-političkom životu, odnos Katoličke crkve prema obrazovanju, političkom djelovanju i zaposlenju žena Anić prikazuje u kratkim povijesnim crtama. Posebno analizira stavove Crkve prema zapošljavanju žena izvan kuće i njihovo političko djelovanje, a s ciljem prevladavanja podjele na javno (muško) i privatno (žensko) područje. Autorica velikim izazovom smatra antropocentrično tumačenje Evanđelja, kao i antropocentrično shvaćanje povijesti. Zaključuje kako razloge današnjim shvaćanjima, kao i onima kroz povijest, treba tražiti u načinu institucionaliziranja i hijerarhijskoga strukturiranja Crkve u sklopu patrijarhalnoga društva. Zadnji dio ovoga rada, posvećen mirotvornom djelovanju žena, prikazuje postavke na kojima se u Katoličkoj crkvi temelji opravdanost uključivanja žena u mirotvorno djelovanje, također upućuje na neke institucionalizirane oblike mirotvorstva, katoličke udruge za promicanje mira i ljudskih prava te djelovanje istaknutih katoličkih mirotvorki.

U zaključku autorica napominje kako joj je namjera bila izložiti katolički stav prema ljudskim pravima žena, s ciljem da ovaj tekst otvori prostor međusobne su-

radnje građanskoga i crkvenoga djelovanja na području zaštite ženskih ljudskih prava.

Treći rad u knjizi predstavlja viđenje ljudskih prava žena iz perspektive pravoslavne tradicije autorica Milice Bakić-Hayden i Marije Grujić. Ljudsko dostojanstvo počiva na duhovnom, a ne na materijalnom, poretku – ono najvrjednije u čovjeku, prema pravoslavnom shvaćanju, jest bit i dostojanstvo njegove ličnosti, koja potječe od Boga i jednako obvezuje muškarca i ženu. Autorice, dakle, kreću s jasnim stavom o jednakosti, naglašavajući kako, kada se radi o biblijskim tekstovima, valja voditi računa o tome za čije se potrebe tekst čita i tumači. Govoreći o suvremenom pogledu na dostojanstvo žene, ističu kako je Deklaracija o ljudskim pravima iz 1948. eksplicitno formulirala nešto što je u duhovnim knjigama već odavno poznato, to je jednakost svih ljudskih bića pred Bogom, bez obzira na naciju, etnicitet, spol ili rod. Kada je riječ o modelima rodni odnosa, autorice donose zanimljiv prikaz u kojem suprotstavljaju patrijarhalno i pravoslavno, jasno ističući stav prema kojem treba promicati kršćansko viđenje žene, ne ono opterećeno običajima, kulturnim tradicijama, pa prema tome i patrijarhalnim nasljeđem. Prikazujući niz uloga koje žene mogu obavljati u Crkvi, zaključuju kako je pred ženama teologinjama zadaća iniciranja dijaloga u kojem bi se kritički sagledali stari i postojeći rodni odnosi u Crkvi. O ženama u društvu, posebice u okvirima koje obuhvaća Srpska pravoslavna crkva, autorice prikazuju povijesni presjek, kako bi što zornije prikazale seljačku patrijarhalnu zajednicu i utjecaj kulturoloških obrazaca i tradicije na zakonske, ali i na religijske, aspekte. Konstatiraju kako je i u onim elementima života u kojima je religija mogla imati emancipatorsku ulogu socijalna i kulturna matrica ustrojena na nepisanom pravu bila jača. Zaključuju da su žene očito draže Bogu nego ljudima, jer kako drugačije objasniti stoljetni podčinjavajući i podcjenjujući odnos prema ženi u raznim kršćanskim društvima širom svijeta?!

Analizirajući rodne odnose u obitelji, autorice prikazuju paradoks; naime, sama žena prenosi obrazac socijalizacije i prihvaća ulogu učitelja patrijarhalnih obrazaca ponašanja. Rodna perspektiva u društveno-političkom životu, četvrti dio ovoga rada, navodi autorice na zaključak da se upravo žensko neznanje i neosvjetećenost, za što se ne treba i ne smije kriviti žene, instrumentalizira na razne načine te vodi u suprotnom smjeru od ženskih društvenih i osobnih interesa. Žene mirošnice i mirotvorke predstavlja posljednji dio rada u kojem su spomenuta najistaknutija imena povezana s Pravoslavnom crkvom, poput Elizabeth Behr-Siegl i Marije Skobcove. Bakić-Hayden i Grujić na poslijetku dodaju kako tradicija Pravoslavne crkve jest živa i jest mnogoznačna, što je plodno tlo za povezivanje pravoslavlja s ljudskim pravima, pa tako i s ljudskim pravima žena.

Knjigu zatvara rad *Rodna perspektiva – islamska tradicija* Zilke Spahić-Šiljak, koji analizira dinamiku rodni odnosa iz islamske perspektive.

U prvom poglavlju autorica razmatra opće postavke o dostojanstvu, jer se radi o temelju ljudskih prava u sekularnom i u islamskom diskursu, a u kojem je dostojanstvo definirano kao Božji dar, dodijeljen čovjeku činom stvaranja. Analizom islamskih shvaćanja koncepta dostojanstva autorica konstatira kako islamska tradicija nije dosljedno priznavala jednako dostojanstvo muškarcima i ženama, unatoč činjenici što izvori islamskog učenja, *Kur'an* i *sunna*, upućuju na dostojanstvo osobe, pravednost i slobodu koji se jednako odnose na muškarca i na ženu – već kod autora formativnog razdoblja islamskih teološko-pravnih znanosti susrećemo često zanema-

reno, univerzalističko stajalište o ljudskom dostojanstvu i pravima koje priznaje jednakopravnost svih ljudi. Uzimajući u obzir činjenicu da se različita ograničenja u uživanju određenih prava u muslimanskim zemljama i zajednicama nerijetko opravdavaju religijskim normama, autorica pažnju pridaje pitanju prijepora univerzalizma i kulturnoga relativizma ljudskih prava, ističući vrijednost dijaloga kultura kao mogućega sredstva rješenja navedenih tenzija, ali i stavove suvremenih muslimanskih egzegeta, koji nude rodno osjetljivo tumačenje izvora vlastite religijske tradicije.

Drugo poglavlje donosi pregled teorija o rodni odnosima: teorije podređenosti, teorije komplementarnosti i teorije egalitarnosti. Autorica izlaže razne filozofsko-teološke postavke koje su utjecale na njihovo formiranje, posebno ističući teoriju egalitarnosti, koja doživljava svoju reafirmaciju tek od 19. stoljeća, unatoč činjenici što već u klasičnim djelima islamskih znanosti nailazimo na egalitarni model uređenja odnosa među spolovima. Zasnivajući se na rodno osjetljivim tumačenjima kur'anskog teksta, ova teorija zastupa tezu da su muškarci i žene jednaki u dostojanstvu, pravima i sposobnostima, pri čemu jedini kriterij razlikovanja među njima može biti bogobožnost, istodobno upozoravajući da biološke razlike, kao da tost, ne mogu biti temelj degradacije žene. U drugom dijelu ovoga poglavlja analiziraju se *Kur'an* 9 : 71, koji prema autoričinim riječima predstavlja platformu zajedničkoga djelovanja muškaraca i žena te kur'anska učenja o muškarcima i ženama kao prijateljima i kao namjesnicima Božjim na zemlji.

Treće poglavlje pokazuje da su odnosi između muškaraca i žena u braku i obitelji u islamskim zemljama i zajednicama dominantno određeni teorijama podređenosti i komplementarnosti. Autorica pažnju pridaje pitanju obiteljskoga nasilja i interpretacijama *Kur'ana* 4 : 34, teksta koji je klasična interpretativna misao tumačila uglavnom u smislu potvrde superiornosti muškarca. Iznoseći i tumačenja suvreme-

nih muslimanskih egzegeta, autorica upoznaje čitatelja s višeslojnosti ovoga kur'anskog teksta i širokim spektrom mogućnosti njegova razumijevanja. Posebnu pažnju pridaje suvremenim autoricama, poput Asme Barlas i Amine Wadud, koje, uzimajući u obzir povijesni kontekst objave ovoga stavka i cjelovitost teksta *Kur'ana*, tumače *Kur'an* u smislu restrikcije nasilnog odnosa prema ženama.

Četvrto poglavlje razmatra pitanje obrazovanja žena i njihova sudjelovanja u društveno-političkom životu. Autorica analizom kur'anskih stavaka, ali i upućivanjem na povijesne primjere žena koje su imale važnu ulogu u razvoju religijskoga znanja i koje su sudjelovale u javnom životu rane muslimanske zajednice, nastoji upozoriti na to da obrazovanje i društveno-politički rad žene nije u suprotnosti s temeljnim principima islamskog učenja. Jednako tako, pozivajući se prije svega na djelo Fatime Mernissi *Zaboravljene vladarice u svijetu islama*, autorica zaključuje kako politički angažman žene nije protivan islamskom učenju te navodi primjere žena vladarica koje su vladale u islamskom svijetu tijekom povijesti.

U završnom poglavlju ističe se mirovni potencijal religija, pri čemu autorica upućuje na primjere dijaloznog odnosa muslimana s pripadnicima drugih religija u ranom razdoblju razvoja islama. U razmatranju doprinosa žena izgradnji mira autorica najprije kritički razmatra teze o urođenoj predisponiranosti žena za mirovni angažman, nakon čega navodi primjere muslimanki poznatih po mirovnim djelovanjima. Rad Zilke Spahić-Šiljak jasno upoznaje čitatelja sa širokim spektrom stavova o pravima žene prisutnim u okviru islamske religijske tradicije, ističući često prešućiva-

ni rad muslimanskih autora i autorica progresivne orijentacije koji nude rodno osjetljivo tumačenje izvora vlastite religije.

Posebna vrijednost knjige *I vjernice i građanke* leži u činjenici da ona čitatelja jasno i znanstveno utemeljeno upoznaje sa širokim spektrom stavova o ljudskim pravima žena unutar katoličke, pravoslavne i islamske tradicije. Prezentirajući posebno glasove onih autora koji unutar vlastitih religijskih nasljeđa nalaze temelj za egalitarno uređenje odnosa muškaraca i žena, ovaj rad govori o tome da religijska učenja mogu biti čvrst oslonac u afirmaciji ženskih ljudskih prava.

Na temelju knjige nastale su i praktične upute za trening *Modifikacija društvenih i kulturnih obrazaca ponašanja muškaraca i žena u Bosni i Hercegovini* Zilke Spahić-Šiljak i Marije Grujić, što se izvodi u radionicama kojima je cilj promicanje ljudskih prava žena.

Anita Bušljeta i Marija Šerić

doi:10.5559/di.20.1.19

MOGUĆNOSTI I DOMETI SOCIJALNOG UČENJA PRAVOSLAVLJA I PRAVOSLAVNE CRKVE

Dragoljub B. Đorđević i Miloš Jovanović (ur.)

Zaklada Konrad Adenauer Stiftung i Jugoslovensko udruženje za naučno istraživanje religije (JUNIR), Beograd, 2010., 558 str.

Tematski Zbornik radova o mogućnostima i dometima socijalnog učenja pravoslavlja i Pravoslavne crkve, za koji njegovi priređivači drže da je od nacionalnoga značenja, pojavio se u Beogradu 2010. godine u izdanju Zaklade Konrad Adenauer Stiftung i Jugoslovenskoga udruženja za naučno istraživanje religije (JUNIR). Kao razlog njegova objavljivanja navodi se činjenica da istočno kršćanstvo nije dobilo ni približno